

Korkeasti koulutetut saavat usein kaksi lasta – enintään keskiasteen koulutuksen saaneilla yleistyivät sekä lapsettomuus että suuret lapsiluvut

Koulutuksen ja syntyvyyden yhteys on yksi väestötieteen keskeisistä kysymyksistä, ja se on merkittävä myös yhteiskunnallisesti (Lutz ym. 2017). Yhteys kertoo siitä, miten koulutus ja talous muovaavat väestönkehitystä. Koulutusryhmien väliset erot kertovat myös sosioekonomisista eroista perheellistymisessä. Erot antavat viitteitä siitä, millaiset tekijät tukevat perheiden perustamista ja perhesuhteiden vakautta, ja millaiset tekijät voivat asettaa niille esteitä.

Perhe pääsääntöisesti lisää yksilön voimavaroja ja hyvinvointia sekä suojaa häntä riskeiltä. Parisuhteiden epävakaus ja lapsettomuus ovat lisääntyneet tasaisesti. Perhesuhteiden puuttuminen on nyky-Suomessa yleisintä niillä naisilla ja miehillä, joiden yhteiskunnallinen asema on muutenkin heikko. Siten perhedynamiikan sosioekonomiset erot ovat omiaan ruokkimaan huono-osaisuuden kasautumista elämän aikana ja sukupolvelta toiselle.

Tutkimuksemme tarkoitus

Syntyvyydessä voi olla huomattavia eroja ja koulutusryhmien välillä. Erot eivät ole aivan yksioikoisia – ne voivat olla erilaisia eri maissa sekä miehillä ja naisilla, ja ne voivat muuttua yhteiskunnan muuttuessa (Wood ym. 2014; Sobotka ym. 2017). Uusi tutkimuksemme osoittaa, että lastensaannissa on merkittäviä eroja myös koulutusryhmien sisällä. Esimerkiksi lapsettomuus ja lapsiluvut kertovat koulutusryhmien välisistä eroista eri tarinaa.

Aiempi tutkimuksemme, jossa vertailtiin Pohjoismaita (Jalovaara ym. 2019), näytti, että miehillä koulutusryhmien väliset erot syntyvyydessä ovat suuria ja vakaita. Esimerkiksi lapsettomaksi jääminen on sitä

- Elinikäinen lapsettomuus on yleistynyt ennen kaikkea niillä miehillä ja naisilla, joilla ei ole korkea-asteen koulutusta. Suomessa lapsettomaksi jäävien osuudet ovat kansainvälisesti korkeita.

- Samalla kuitenkin myös suuret lapsiluvut ovat yleistyneet enintään keskiasteen koulutuksen saaneilla. Lopullinen lasten määrä on heillä yhä useammin kolme, neljä tai suurempi. Tämä on yhteydessä siihen, että suuri osa heistä saa lapsia useamman kuin yhden kumppanin kanssa.

- Korkeasti koulutetut miehet ja naiset saavat muita useammin täsmälleen kaksi lasta. Sekä lapsettomuus että suuret lapsiluvut ovat heillä selvästi harvinaisempia kuin matalammin koulutetuilla, eivätkä ne ole yleistyneet.

vähäisempää, mitä korkeampi koulutus miehellä on.

Naisilla koulutusryhmien väliset erot ovat sen sijaan muuttuneet voimakkaasti. Esimerkiksi lapsettomuus oli aiemmin yleisintä korkeasti koulutetuilla naisilla, mutta nykyään lapsettomaksi jäävien osuus on heillä pienin. Yhteys on siten kääntynyt samansuuntaiseksi kuin se on ollut miehillä jo pitkään. Tällainen muutos on tyypillinen juuri Pohjoismailla, ja se kertoo miesten ja naisten asemassa tapahtuneesta muutoksesta näissä yhteiskunnissa.

Uudempi, Suomeen ja Ruotsiin keskittyvä tutkimuksemme (Jalovaara ym. 2021) täydensi aiempaa tutkimusta eri tavoin:

1. Lastensaantia kuvaavat keskiarvotiedot peittävät alleen merkittäviä eroja väestöryhmien välillä. Väestöryhmien lapsiluvuissa voi olla merkittävää hajontaa, joka jää huomaamatta, jos asioita kuvataan pelkästään koko ryhmää kuvaavilla luvuilla. Esimerkiksi jos ryhmässä sekä lapsettomuus että suuret lapsiluvut (3+) ovat yleisiä, keskiarvo (vaikkapa 2) kuvaa ryhmän lastensaantia huonosti. Tarkastelimme syntyvyyttä lasten syntymäjärjestyksen mukaan, ja kuvasimme toteutunutta lastensaantia myös lopullisia lapsilukuja koskevien jakaumien avulla.

2. Parisuhteiden muutoksen vaikutus syntyvyyteen on jäänyt vähälle huomiolle. Tässä tutkimme, miten lastensaanti useamman kuin yhden kumppanin kanssa näkyy koulutusryhmien syntyvyyseroissa.

3. Syntyvyyden tutkimus keskittyy edelleen paljolti naiseen, ja miehiä koskevaa tutkimustietoa on vähän tarjolla. Sukupuolten vertailu täydentää kuvaa ja lisää myös ymmärrystä sukupuolten aseman muutoksesta yhteiskunnassa.

Tutkimme syntyvyyden kehitystä ja koulutusryhmien välisiä eroja lastensaannissa Suomessa ja Ruotsissa vuosina 1940–1973/78 syntyneillä miehillä ja naisilla. Käytimme yksilötasoisia rekisteriaineistoja, jotka kattavat maiden koko väestöt.

Tutkimme toteutunutta lastensaantia 40-vuotiailla naisilla ja 45-vuotiailla miehillä. Pieni osa naisista ja miehistä saa lapsia vielä näiden ikävuosien jälkeen, mutta luvut ovat jo lähellä lopullisia.

Toteutuneen lastensaannin tarkastelu koskee lastensaanti-ikänsä loppuvaiheessa olevia tai sen jo ohittaneita. Näin voidaan tutkia väestön osaryhmissä tapahtuneita kehityskulkuja todellisten sukupolvien elämänkuluissa. Lähestymistapa palvelee parhaiten koulutusryhmittäisten erojen tarkastelua. Se ei näytä suoraan, mihin (nuorempiin) ryhmiin aivan viimeaikaiset syntyvyyden muutokset paikantuvat, mutta väestöryhmittäisten erojen tarkastelu

valottaa tekijöitä, jotka saattavat hyvin selittää myös meneillään olevia muutoksia (ks. Nisén ym. 2020).

Tulokset esitetään koulutusasteen mukaan. Kuvaamme korkeinta suoritettua tutkintoa kolmiluokkaisella jaolla: perusaste, keskiaste ja korkea-aste. Tarkastelujaksolla väestön koulutuksessa on tapahtunut isoja muutoksia: perusasteen varassa olevien osuus on pienentynyt miehillä 48 prosentista 14 prosenttiin ja naisilla 48 prosentista 5 prosenttiin. 1970-luvulla syntyneistä vuosiluokista jo noin puolet on suorittanut korkea-asteen tutkinnon – miehistä noin 40 prosenttia ja naisista 60 prosenttia.

Väestön koulutustason noustua perusasteen varassa olevat ovat yhä pienempi ryhmä, jonka asema esimerkiksi työmarkkinoilla on yhä heikompi muihin verrattuna. Matalimmin koulutetuille tyypillinen perhedynamiikka on kuitenkin yleistynyt selvästi myös keskiasteen koulutuksen saaneilla, ja heitä on paljon – 1970-luvulla syntyneistä miehistä lähes puolella ja naisista runsaalla kolmanneksella on keskiaste korkeimpana tutkintona.

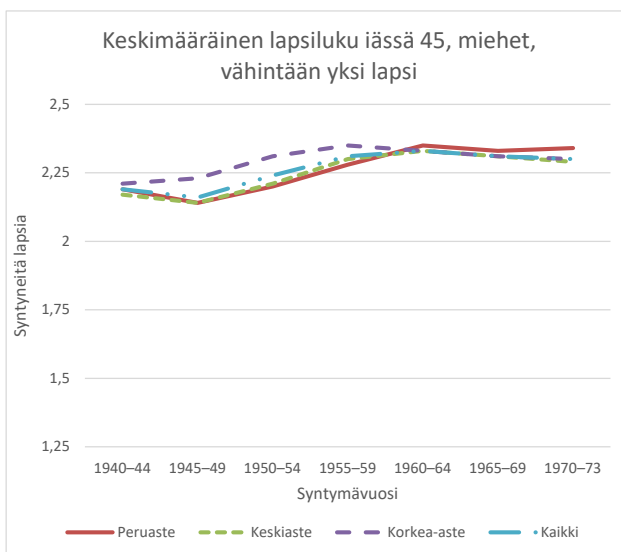
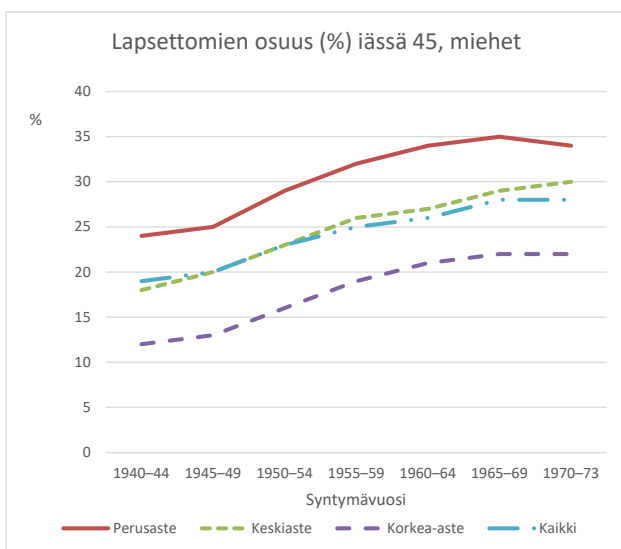
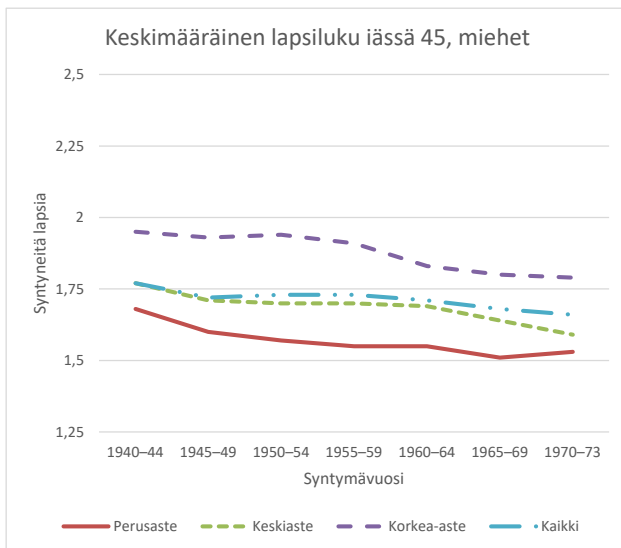
Tähän policy brief -artikkeliin on poimittu joitakin tutkimusartikkelimme (Jalovaara ym. 2021) keskeisiä tuloksia.

Lapsettomaksi jääminen yleisempää enintään keskiasteen koulutuksen saaneilla

Yhä suurempi osa miehistä ja naisista, joilla ei ole korkea-asteen koulutusta, on jäänyt lapsettomaksi.

Miehillä erot koulutusryhmien välillä ovat suuret (Kuvio 1). 1970-luvun alussa syntyneistä miehistä, joilla ei ollut perusasteen jälkeistä koulutusta, oli 45-vuotiaina lapsettomia selvästi yli kolmannes (35 %). Keskiasteen koulutuksen saaneilla miehillä osuus oli lähes kolmannes (31 %). Korkeasti koulutetuilla miehillä lapsettomien osuus jäi runsaaseen viidennekseen, eikä se ole kasvanut viime aikoina.

Myös naisilla lapsettomaksi jäävien osuus on nykyään suurin matalasti koulutetuilla (Kuvio 2). Naisilla koulutuksen ja lapsettomuuden välinen yhteys on muuttunut voimakkaasti: vielä 1940- ja 1950-luvuilla syntyneillä naisilla lapsettomuus oli yleisintä korkeasti koulutetuilla. Tämän jälkeen

Kuvio 1.

lapsettomuus on yleistynyt matalasti koulutetuilla naisilla (perus- ja keskiaste), mutta ei korkeasti koulutetuilla naisilla.

Huomattavaa on, että lapsettomaksi jäävien osuudet ovat kasvaneet Suomessa suuriksi myös keskiasteen tutkinnon suorittaneilla. Kasvu ei rajoitu perusasteen koulutuksen varassa olevien pieneen ryhmään, kuten Ruotsissa.

Myös suuret lapsiluvut ovat yleistyneet enintään keskiasteen koulutuksen saaneilla

Samaan aikaan myös suuret lapsiluvut ovat yleistyneet enintään keskiasteen tutkinnon suorittaneilla.

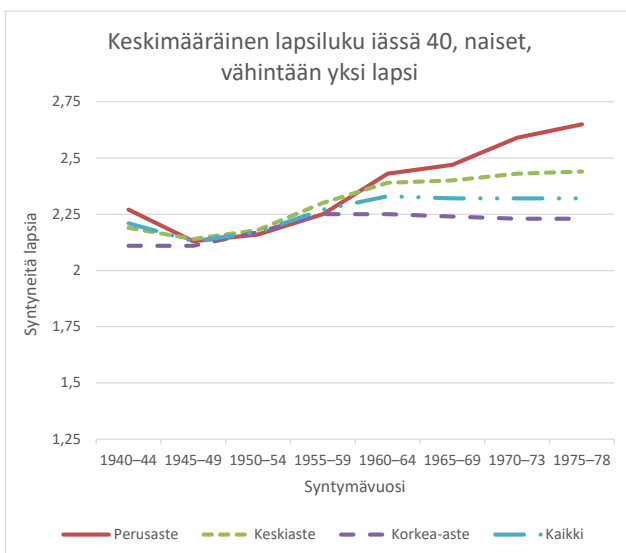
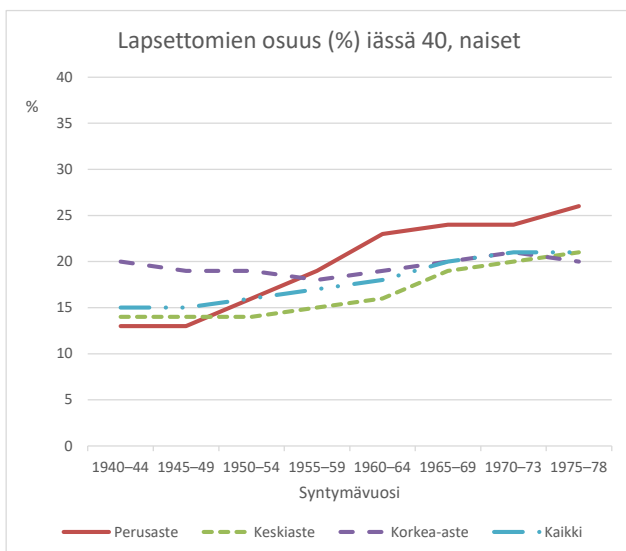
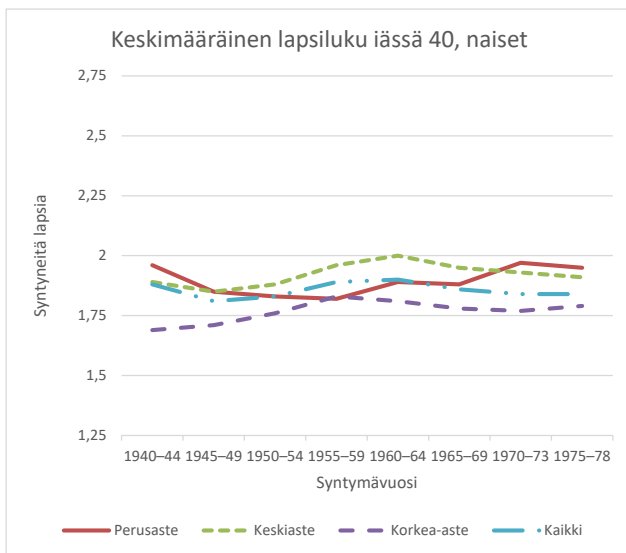
Korkea-astetta matalammin koulutetuilla äideillä (naisilla, jotka ovat saaneet vähintään yhden lapsen) keskimääräiset lapsiluvut ovat kasvaneet selvästi (Kuvio 2). Taustalla on monilapsisuuden yleistymisen tässä ryhmässä: lapsiluku on yhä useammin kolme, neljä tai tätä suurempi (Kuvio 3). Kaksi lasta lopullisena lapsilukuna on heillä yhä harvinaisempi.

Myös korkea-astetta matalammin koulutetuilla miehillä nähdään samankaltainen muutos. Vaikka matalammin koulutetut miehet jäävät muita useammin lapsettomiksi, isien keskimääräisissä lapsiluvuissa ei ole eroja, koska matalammin koulutetut isät saavat muita useammin monta lasta.

Suurten lapsilukujen taustalla parisuhteissa tapahtunut muutos

Suurten lapsilukujen yleistymisen enintään keskiasteen koulutuksen saaneilla liittyy suurelta osin siihen, että yhä suurempi osa näistä isistä ja äideistä on saanut lapsia useamman kuin yhden kumppanin kanssa.

Vuosina 1975–78 syntyneiden, vain perusasteen koulutuksen saaneiden äitien toisista lapsista jo lähes kolmasosa on saatu eri kumppanin kanssa kuin esikoinen. Kolmansien lasten kohdalla osuus on tasan puolet ja neljänsien ja sitä seuraavien lasten kohdalla 59 %. Myös samana vuonna syntyneillä, keskiasteen koulutuksen saaneilla äideillä vastaavat osuudet ovat melko korkeita: toisista lapsista 14 %, kolmansista lapsista 30 % ja neljänsistä ja sitä seuraavista lapsista 39 % on saatu uuden kumppanin

Kuvio 2.

kanssa.

Kehityksen taustalla on pitkälti erojen yleistymisen. Moni saa lapsen eron jälkeen solmitussa liitossa, uuden puolison kanssa. Avio- ja avioliittojen purkautuminen on yleisintä matalasti koulutetuilla (esim. Jalovaara & Kulu 2018). Lisäksi matalasti koulutetut äidit saavat muita useammin lapsen ilman avo- tai aviopuolisoa (Jalovaara & Andersson 2018; Jalovaara 2020).

Korkeasti koulutetut miehet ja naiset saavat usein täsmälleen kaksi lasta

Korkeasti koulutetuilla miehillä ja naisilla lopullinen lapsiluku on täsmälleen kaksi paljon useammin kuin muilla ryhmillä. Toisin kuin matalasti koulutetuilla, heillä kahden lapsen saaminen ei ole muuttunut aiempaa harvinaisemmaksi.

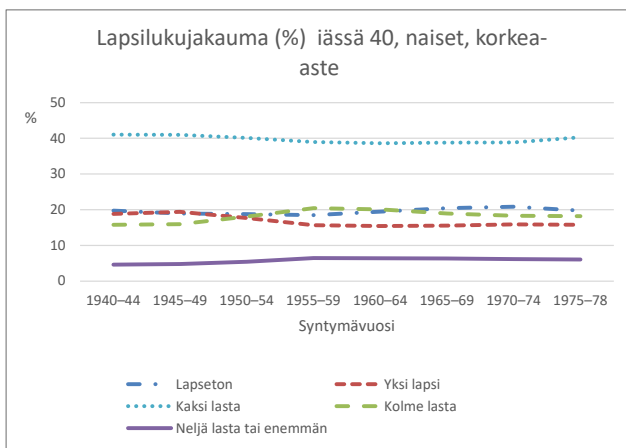
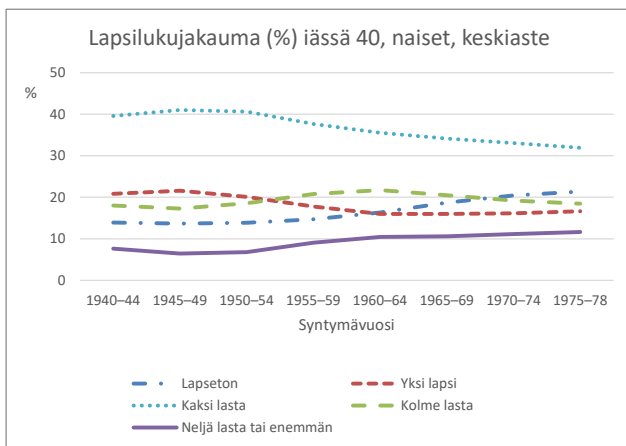
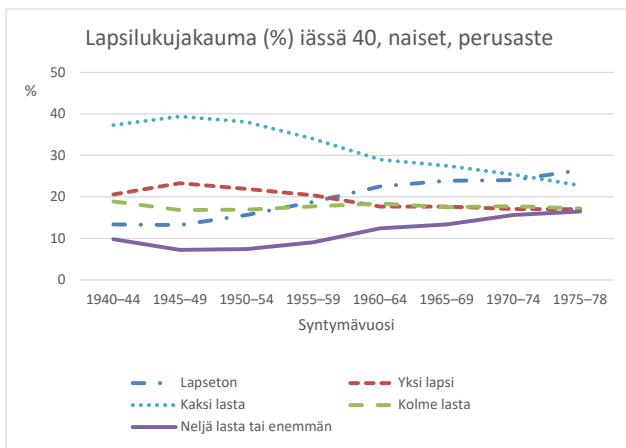
Korkeasti koulutetuilla miehillä ja naisilla lapsettomaksi jääminen ei ole viime aikoina yleistynyt. Yksityiskohtaisempi tarkastelu näytti, että ylempään korkeakoulututkinnon suorittaneilla naisilla elinikäinen lapsettomuus on jopa vähentynyt, eli trendit kulkevat eri koulutusryhmissä jopa eri suuntiin.

Yhteenveto tuloksista

Sen lisäksi, että matalasti ja korkeasti koulutettujen välillä on eroja syntyvydessä, korkea-astetta matalammin koulutetuilla nähdään muutoksia kahteen suuntaan. Laajemmin tämä liittyy muutokseen, jota kutsumme kaksoispolarisaatioksi. Perus- tai keskiasteen koulutettujen perheellistymiseen liittyy usein tapahtumattomuutta eli puolisolittomuutta ja lapsettomuutta. Jos perhe kuitenkin perustetaan, muutoksia – kuten liittojen purkautumista ja lasten saantia useamman kuin yhden kumppanin kanssa – tapahtuu enemmän ja varhaisemalla iällä.

Sen sijaan korkeasti koulutettujen perheellistymistä leimaa useammin käyttäytyminen, joka näyttää noudattavan normatiivisia ihanteita. Myös moni korkeasti koulutettu eroaa puolisostaan jossakin vaiheessa, mutta lapset he saavat verrattain usein saman kumppanin kanssa.

Aiempina vuosikymmeninä koulutustaso on vaikuttanut naisten ja miesten lasten saamiseen eri tavalla, mutta tämä ero

Kuvio 3.

on kaventunut sekä Suomessa että muissa Pohjoismaissa. Korkea koulutus ja sen mukanaan tuoma taloudellisesti turvattu asema edistävät yhtä lailla niin naisten kuin miestenkin lastensaantia.

Lapsettomaksi jääneistä valtaosa joko ei ole koskaan asunut kumppanin kanssa, tai takana on yksi tai useampi avoliitto

Yhä tavallinen käsitys on, että lapsettomaksi jääminen olisi yleisintä korkeasti koulutetuilla naisilla, jotka epäröivät perheen perustamista työuransa vuoksi. Näin onkin muualla Euroopassa, mutta Pohjoismaissa yhteys on muuttunut. Näyttää siltä, että korkeasti koulutetut onnistuvat useimmin toteuttamaan lapsilukuja koskevat toiveensa. Lapsettomaksi jääminen on yleisintä matalasti koulutetuilla eli heillä, joiden työmarkkina-asema on heikoin.

Yksi tekijä, joka kytkee yhteen vähäisen koulutuksen ja lapsettomuuden, on pitkän parisuhteen puuttuminen. Aiempi tutkimuksemme (Jalovaara & Fasang 2017) näyttää, että valtaosa lapsettomista ei ole koskaan elänyt avo- tai avioliitossa, tai heillä on takanaan lyhytkestoisia avoliittoja. Tällaiset liittohistoriat ovat tavallisimpia juuri vähän koulutetuilla. Samanaikaisesti parisuhteiden muutos ja etenkin erojen yleistyminen näkyy myös keskimääräistä suuremmissa lapsiluvuissa.

Erilaiset mahdollisuudet perhe-toiveiden toteuttamiseen

Vaikka itse valittu lapsettomuus on kyselytutkimusten mukaan yleistynyt (Miettinen 2015), valtaosa miehistä ja naisista haluaa jossain vaiheessa parisuhteen ja lapsia. Tämä toteutuu useimmin heillä, joilla on parhaat koulutukselliset ja taloudelliset mahdollisuudet toiveidensa toteuttamiseen. Esimerkiksi koulutusryhmien väliset erot lapsettomuudessa viittaavat juuri siihen, ettei kyse ole pelkästään eroista toiveissa vaan myös mahdollisuuksissa niiden toteuttamiseen.

Onnistunut koulutus- ja työllisyyspolitiikka tukee myös syntyvyyttä

Tutkimustemme mukaan etenkin työssäkäynnillä on voimakas yhteys perheenmuodostuksen kaikkiin vaiheisiin: avo- ja avioliittojen solmimiseen, niiden pysyvyyteen ja lastensaantiin (esim. Miettinen & Jalovaara 2020). Esimerkiksi pitkään työttömänä olleet miehet muuttavat harvoin yhteen kumppanin kanssa ja avioituvat vielä harvemmin, ja liitossa olevilla työttömillä eroriski on suuri. Tästä seuraa, että ensimmäisiä lapsiakaan ei juuri synny. Naisilla yhteydet ovat samansuuntaisia. Korkeasti koulutetuilla miehillä ja naisilla sekä työurat että liitot ovat vakaampia, ja ne yhdessä tukevat lastensaantia. Työllisyyden tukeminen eri tavoin on siten tärkeää myös syntyvyyden näkökulmasta.

Hyvinvoinnin tuottamisessa avainasemassa on myös onnistunut koulutuspolitiikka. Koulutus on yhteydessä käytännössä kaikkiin hyvinvoinnin osa-alueisiin. Suomessa sen yhteys perheen perustamiseen ja perhesuhteiden vakauteen on positiivinen niin miehillä kuin naisilla. Oppivelvollisuuden laajentaminen ja toisen asteen opintojen maksuttomuus vähentäneet jatkossa pelkän perusasteen koulutuksen varaan jääneiden määrää. Perheen perustamisen ja vakauden esteet näyttävät kuitenkin samanaikaisesti siirtyneen entistä enemmän koskemaan keskiasteen koulutuksen saaneita naisia ja miehiä. Tämän syytä on syytä selvittää.

Samalla kannattaa kiinnittää huomiota opinnoista työelämään siirtymisen nivelkohtaan ja mahdollisuuksiin tukea perheellistymistä jo opintojen loppuvaiheessa. Korkeimmin koulutetuilla lastensaannin lykääntyminen yli 30. ikävuoden on jo varsin tavallista, ja vaikka monet saavat toiveidensa mukaisen lapsiluvun myöhäisestä aloituksesta huolimatta, kasvattaa lastensaanti-ikänsä kohoaminen myös tahattoman lapsettomuuden riskiä.

Kun perheellistymistä halutaan tukea, kohderyhmään kuuluvat myös – tai etenkin – ne ihmiset, joilla perhettä ei ole. Perinteisen perhepolitiikan keinoja (kuten lapsilisä, perhevapaat, päivähoito) tarvitaan ja ne ovat tärkeitä etenkin lasten ja heidän

vanhempiensa hyvinvoinnin kannalta, mutta jos syntyvyyteen halutaan vaikuttaa, ne eivät yksin riitä. Perheellistymiseen vaikuttavaa yhteiskuntapolitiikkaa on katsottava paljon laajemmin Pohjoismaiden nykytilanteessa, jossa perheenmuodostus yhä harvemmin kompastuu korkeasti koulutettujen urahaaveisiin ja työkiireisiin, mutta sitäkin useammin puuttuviin, sirpaleisiin tai epävakaisiin parisuhteisiin tai työuriin. Laaja-alainen hyvinvointia tuottava politiikka tukee perheiden perustamista ja samalla lasten ja aikuisten hyvinvointia ja elämän vakautta sekä vähentää taloudellista ja sosiaalista eriarvoisuutta.

Lisätietoa

Marika Jalovaara, etunimi.sukunimi@utu.fi

Anneli Miettinen, etunimi.sukunimi@kela.fi

FLUX-konsortion johtaja ja INVEST-lippulaivan tutkimusalojohtaja, dosentti **Marika Jalovaara** (Turun yliopisto) on väestötieteilijä ja sosiologi. Hän on tutkinut pääasiassa syntyvyyttä ja perhedynamiikkaa ja niiden yhteyksiä sosiaaliseen eriarvoisuuteen.

Anneli Miettinen toimii erikoistutkijana Kellan tutkimusyksikössä. Hän on tutkinut syntyvyyttä ja sukupuolten tasa-arvoon liittyviä kysymyksiä työn ja perheen yhteensovittamisessa ja lasten hoivassa.

Kirjoittajat kiittävät Robert Stoweaa arvokkaasta avusta kuvioiden piirtämisessä ja tekstin kääntämisessä englanniksi.

Tutkimusta on rahoittanut Suomen akatemia (päättönumerot 321264 NEFER-hanke ja 320162, INVEST lippulaiva) sekä Strategisen tutkimuksen neuvosto (päättönumero 345130 FLUX-konsortio).

Lähteet

Hellstrand, Julia, Jessica Nisén, Mikko Myrskylä (2022). Less partnering, less children, or both? Analysis of the drivers of first birth decline in Finland since 2010. *European Journal of Population*, <https://doi.org/10.1007/s10680-022-09605-8>.

Jalovaara, Marika (2020). Erkanevia elämänkulkuja? Sosiaalisen aseman yhteys lasten perhemuotoihin [Diverging destinies? Socioeconomic differences in children's family forms]. Kallio, Johanna & Mia Hakovirta (eds.): *Lapsiperheiden köyhyys & huono-osaisuus, Vastapaino*.

Jalovaara, Marika & Anette Eva Fasang (2017). From never-partnered to serial cohabitators: Union trajectories to childlessness. *Demographic Research* 36(55): 1703–1720.

Jalovaara, Marika, Linus Andersson, Anneli Miettinen (2021). Parity disparity: Educational differences in Nordic fertility across parities and number of reproductive partners. *Population Studies* 76(1):119–136.

Jalovaara Marika, Gunnar Andersson (2018). Disparities in children's family experiences by mother's socioeconomic status: The case of Finland. *Population Research and Policy Review* 37(5): 751–768.

Jalovaara, Marika, Gerda Neyer, Gunnar Andersson, Johan Dahlberg, Lars Domermuth, Peter Fallesen, Trude Lappegård (2019). Education, gender, and cohort fertility in the Nordic countries. *European Journal of Population* 35(3): 563–586.

Lutz, Wolfgang, P Butz William, & KC Samir (Toim.) (2017). *World population & human capital in the twenty-first century: An overview*. Oxford University Press.

Jalovaara, Marika, Hill Kulu (2018). Union duration and union dissolution: An immediate itch? *European Sociological Review* 34(5): 486–500.

Miettinen, Anneli (2015). Miksi syntyvyys laskee? Suomalaisten lastensaantiin liittyviä toiveita ja odotuksia. *Katsauksia E49/2015*. Helsinki: Väestöliitto.

Miettinen, Anneli, Marika Jalovaara (2019). Unemployment delays parenthood but not for all. Life stage and educational differences in the effects of employment uncertainty on first births. *Advances in Life Course Research* 43: 100320.

Sobotka, Tomáš, Éva Beaujouan, & Jan Van Bavel (2017). Introduction: Education and fertility in low-fertility settings. *Vienna Yearbook of Population Research* 1: 1–16.

Wood, Jonas, Karel Neels, & Tine Kil (2014). The educational gradient of childlessness and cohort parity progression in 14 low fertility countries. *Demographic Research* 31(46): 1365–1416.